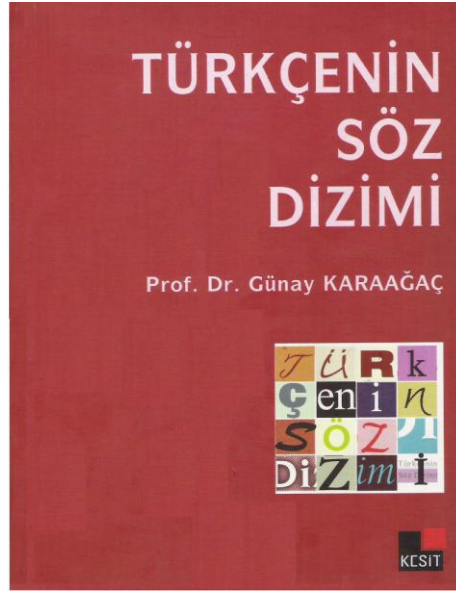

**TÜRKÇENİN SÖZ DİZİMİNE DİLBİLİMSEL BİR BAKIŞ,
PROF. DR. GÜNAY KARAAĞAÇ, TÜRKÇENİN SÖZ
DİZİMİ, KESİT YAYINLARI / 12, İSTANBUL-2009,
209 S.**

*Veysel İbrahim KARACA**

Dil, dış dünyanın içselleştirilerek düşünsel boyuta geçirilme aracıdır. Dış dünyadaki varlıklar ve eylemler dil ile anlam kazanıp, düşünsel bir kodlama ile beyinde anlam bulur. Sözcükler bu kodlamaların adlarıdır. Bu içselleştirme süreci sonucunda varlık ve eylemlerin kazandıkları anlamlar nedensizlik özelliği gösterir. Nedensiz genellemelerden oluşan sözcükler dilin sahibi olan toplumların tarihsel süreç içerisindeki aldıkları yol ile alakalıdır. Toplumsal ölçüden bireyselliğe inildiğinde söz dizimi ortaya çıkmaktadır.

*Arş. Gör.,Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.
vikaraca@gmail.com

Söz dizimi, varlık ve eylemlerin adı olan sözcüklerin belirli kurallar dâhilinde bir araya gelip yargı bildirmesidir. Bu kurallı ve nedenli bir araya geliş, söz öbeği ya da cümleyi oluşturur. Genelme ve nedensiz olan sözcükler, çekim vasıtasıyla nedenli ve özel duruma gelirler. Sözcükleri nedenli kılan ve özelleştiren insanlardır.

Eski Yunan'da *syn-*; "birlikte" ve *táxis*; "düzenleme" sözcüklerinden gelen sentaks terimi dilbilimde, doğal dillerde nasıl cümle oluşturulacağına dair bir kurallar ve prensipler çalışmasıdır. Günümüzde bu terim için; "dizim bilgisi", "cümle bilgisi", "söz dizimi" ve "sentaks" adları kullanılmaktadır. Söz dizimi konusunda dünyada ve ülkemizde birçok çalışma mevcut olup burada bu çalışmalardan birisi tanıtılmaya çalışılacaktır.

"Karacaoğlan, Bütün Şiirleri", "Azerbaycan Bayatları", "Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi", "Lutfi Divanı", "Dil, Tarih ve İnsan", "Moğolca Konuşma Kılavuzu", "Türkçe Verintiler Sözlüğü" gibi değerli eserleri kaleme alan, J. Eckman'ın Çağatayca El Kitabı'nı, Ferdinand D. Lessing'in Moğolca-İngilizce Sözlük'ünü, Nicholas Poppe'nin Moğol Yazı Dilinin Grameri'ni, Karoly Czegledy'nin Bozkır Halklarının Göçü'nü çevirerek Türkçemize kazandıran İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Günay Karaağaç, "Türkçenin Söz Dizimi" adlı eseriyle çalışmalarına bir yenisini daha eklemiştir.

Kesit Yayınları tarafından yayımlanan kitap I. Sözlük ve Söz Dizimi Öğeleri, II. Söz Dizimi başlıklarıyla iki ana bölüm hâlinde tasarlanmış, kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmadır. Karaağaç çalışmasına; okuyucuyu kitaba hazırlayıp onu kitaba bağlayan etkileyici bir "Sunuş" (s. 13-14) bölümü ile başlamıştır. Bu bölümde yazar daha çok söz varlığının, yani sözlüğün toplumsal, sosyal bir olguya; söz diziminin ise bireysel bir kullanıma dayandığını vurgulamaya çalışmıştır. Bu durum yazar tarafından "Varlık ve eylem adlarından oluşan sözlük birimleri varlık ve eylemlerin özelliklerine ineksizin, onları kavramlar hâlinde bildirirler. Bu birimler, sosyal birer genelmedir ve bu bakımdan kuşaklar arasında aktarılan sosyal bir mirastır. Söz dizimi ise, bütünüyle bireysel olan dil kullanımına özgü bir alandır."; "İnsan demek, dil kullanımı demektir, dolayısıyla da söz dizimi demektir; sözlüklerin, önceki-sonraki anlam örgüsünü, eski bilgi-yeni bilgi ilişkisini ve sözleri bir araya getirme biçiminin de toplumun ortak zihnini yansıması gibi, sözlük birimleri arasındaki gezintinin adı olan söz dizimi de, bireyin kimliğini ortaya koyar." ifadeleriyle de açıkça belirtilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Çalışmanın ilk bölümü; “Sözlük ve Söz Dizimi Ögeleri” (s. 15-129) başlığını taşımaktadır. Araştırmacı bu bölümü, beş ana başlık ve bu ana başlıklar altında sıraladığı maddeler şeklinde tasarlamıştır.

“Sözlük ve Söz Dizimi Ögeleri” bölümünün ilk ana başlığı; “Kök Sözler” (s. 19-20), “Türemiş Sözler” (s. 20), “Söz Dizimi Kaynaklı Sözler” (s. 20-28) ve “Sözlük ve Ad Bilimi” (s. 28-50) maddelerinden oluşan “Sözlük Ögeleri” (s. 17-50) kısmıdır. Yazar bu ana başlık altında; kök sözleri, türemiş sözleri, birleşik sözleri, deyimleri, atasözlerini, sözcük türlerini ve görevli sözcükleri ayrıntılarıyla incelemiştir. Örneğin yazar, bu kısımda sözcüklerin nedensizleşme ve genelleşme süreci üzerinde durarak, özellikle deyim, atasözü ve birleşik sözler gibi kalıp ifadelerin nasıl sözlük birimi hâline geldiğini şu ifadeleriyle açıklamıştır. “Bir bireye ait olan bir söz öbeği veya cümle, toplumda genel bir kabul görecik yaygınlaşıp genelleşir ve kendisini oluşturan sözcüklerin niçin bir araya geldikleri unutulur. Böylece, o söz öbeği veya cümle, bir bütün hâlinde işlem görmeye başlar ve bu şekilde gerçekleşen genelleşerek nedensizleşmeyle bu yapı, herhangi bir bireye ait olmaktan çıkıp toplumun malı hâline gelir. Bu genelleşme ve nedensizleşme süreci de sözlük birimi hâline gelmenin temel koşuludur. Yapıların genelleşmesi, yapıları oluşturan sözlerin bir araya geliş nedenini ortadan kaldırır ve sonunda, birleşik sözler, deyimler ve atasözleri de, diğer sözlük birimleri gibi nedensizleşirler ve birer sözlük birimi hâline gelirler.”

Eserin ilk bölümünde yer alan diğer bir ana başlık; “Söz Dizimi Ögeleri” (s. 50-53) adını taşımaktadır. Bu ana başlık altında “Asıl ve Bağlı Biçim Birimler” (s. 52-53) ve “Yapımlık ve Çekimlik Bağlı Biçim Birimler” (s. 53) maddeleri bulunmaktadır. Yazar eserin bu kısmında; tek başına anlam ve kullanımları olabilen ve tek başlarına anlam ve kullanımı söz konusu olmayan ancak söz köklerine ve gövdelerine gelerek yeni sözler türeten veya bu sözlerin bir araya gelişini sağlayan dil birimlerini incelemiştir.

Birinci bölümdeki üçüncü ana başlık ise “Çekimlik Bağlı Birimler” (s. 53-116) adını taşır. Karaağaç bu ana başlık altında, “İsim Çekimi” (s. 54-83) ve “Fiil Çekimi” (s. 83-116) maddeleri ile çekimlik bağlı birimleri ayrıntılı bir şekilde sınıflandırmış ve incelemiştir. Bu sınıflandırmada isim çekim ekleri ve ismin hâllerini örneklerle okuyucuya sunmuştur. Ayrıca yazar bu bölümde ekleşmiş olduğunu kabul ettiği ismin hâl ekleriyle ekleşmemiş olan edatlar arasında bir fonksiyon benzerliğinden bahsederek isim çekiminin hem ekli hem de eksiz yapılarla; yani hem hâl ekleriyle hem de çekim edatlarıyla yapıldığını vurgulayarak hâl eklerini 13 ayrı kategoride

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede 9 adet ekli hâl çekimine 4 adet ise edatlı hâl çekimine yer vermiştir. Karaağaç, bu değerlendirmesiyle çekimlik unsurların tamamını bir arada düşünmekte ve hal ekiyle edatlar arasında bir farkın olmadığını belirterek bunların aynı kategorideki söz dizimsel unsurlar olduğunu vurgulamaktadır. Yazar bu yönüyle eseri, ekli ve eksiz unsurları ayrı olarak değerlendiren diğer birçok çalışmadan farklı bir noktaya taşımıştır.

Kitabın ilk bölümünde yer alan dördüncü ana başlık ise; “Sözlü ve Yazılı Dil Kullanımı” (s. 116-125) adını taşımaktadır. Bu ana başlık altında; “Sözlü Dil Kullanımı” (s. 117-123) ve “Yazılı Dil Kullanımı” (s. 123-125) maddeleri bulunmaktadır. Eserin bu kısmında; vurgu, titremleme, beden dili ve yazım kuralları ve noktalama gibi konular ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

“Sözlük ve Söz Dizimi Ögeleri” bölümünün beşinci ve son ana başlığı; “Dilbilgisinin Anlam Kümeleri” (s. 125) adını taşır. Genel dil bilimi çalışmalarını diller arasındaki ortaklıkları araştıran çalışmalar olarak tanımlayan yazar, bu ana başlık altında diller arasındaki başlıca ortak yapı özelliklerini ve diller arasındaki ortak anlam kümelerini maddeler halinde sıralayarak ayrıntılarıyla incelemiştir. Diller arasındaki ortak yapı özelliklerini şu maddeler ile göstermiştir:

1. İnsanın olduğu her yerde dil de mevcuttur.
2. İlkel dil diye bir şey yoktur. Bütün diller evrendeki herhangi bir olguyu ifade edecek şekilde yeterlilik ve karmaşıklığa sahiptir. Herhangi bir dilin söz varlığı yeni bilgiler için yeni sözler oluşturacak şekilde genişletilebilir.
3. Bütün diller zaman içinde değişir.
4. Sedalı patlamalıları (b, d, g, g) olan herhangi bir dilin sedasız patlamalıları (p, t, k, k) da vardır.
5. Konuşma dilindeki anlam ve sesler arasındaki ilişki ile beden dilindeki jestlerin arasındaki ilişki çoğunluğu itibariyle keyfidir, nedensizdir.
6. Bütün insan dilleri, sonsuz sayıda muhtemel cümleler oluşturabilecek anlamlı öge ve söz oluşturmak için bir araya gelen sonlu sayıdaki ses birimleri kullanırlar.
7. Bütün dillerde cümleler ve sözler oluşturmak için benzer kurallar vardır.
8. Her konuşma dilinde sonlu sayıda ses özelliklerine sahip bir küme ile ifade edilebilen *p*, *n* ve *a* gibi ses birimleri vardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

9. Her dilde isim, eylem vb. gibi dil birimleri vardır.

10. Dünya üzerindeki her bir dilde “dişilik-erkeklik”, “canlı” ya da “insana ait” olmak gibi ortak anlam yapıları vardır.

11. Her bir dilin geçmiş zaman, olumsuzluk, soru ve emir kipi vb. oluşturmaya yönelik bir kuralı vardır.

12. Bütün dillerin konuşanları sonsuz sayıda cümleler kurma ve anlama yeteneğine sahiptir.

13. Dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir ırka, sosyal veya ekonomik topluluğa mensup herhangi bir çocuk, çevresinde konuşulan dili öğrenme yeteneğine sahiptir.

14. Diller arasında bulunan farklılıklar biyolojik nedenlere bağlı değildir.

Yazar diller arasındaki ortak anlam kümelerini ise şu şekilde sıralamıştır:

1. Dillerde tür (*gender*) vardır. Bazı halklar, varlığı, dişilerkek, canlı-cansız diye görmeye ve göstermeye önem verdikleri için, dillerindeki sözleri de bu ölçek içinde öbeklendirmişlerdir.

2. Dillerde hâl çekimi (*case*) vardır. Hâl çekimleri, varlık+varlık veya varlık+eylem ilişkilerinin adlarıdır ve bütün dillerde bulunur. Dillerin hâl çekiminde kullandıkları çekimlik bağlı birimler, tek sözlere hâlde olabildikleri gibi ek de olabilirler. Uzun sözlü devirler yaşamış yaşlı dillerde, hâl çekimi, eklerle; yeni doğan dillerde ise edatlarla yapılır. Türkçe hâl çekiminde hem ekleri hem de edatları kullanır.

3. Dillerde kişi (*person*) göstergesi vardır. Türkçenin kişi göstergeleri, teklik-belirsiz çokluk biçimindedir. Türkçenin zamirlerinde, erkek-dişi, canlı-cansız ayrımı yoktur. Türkçe, cümlede iki kişi göstergesi kullanmaktadır ve bu iki gösterge arasında uyum bulunur.

4. Dillerde sayı (*number*) göstergesi vardır. Daha çok ad-eylem ilişkisinde ortaya çıkan bir bilgidir. Türkçenin varlık adları ve zamirleri, teklik-belirsiz çokluk ilişkisi içindedir; Türkçede ikili üçlü çokluklar bulunmaz.

5. Dillerde kip (*mood*) çekimi vardır. Kip, varlık+eylem ilişkisinde ortaya çıkan bir bilgidir. Eylemin zamanı değil, biçimi söz konusudur. Türkiye Türkçesinde dört şekil çekimi vardır: İstek, emir, şart, gereklilik.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

6.Dillerde çatı (*voice*) bilgisi bulunur. Çatı bilgisi, özne-yüklem ilişkisinin adıdır; öznenin, yüklem bildirdiği yapma veya olma karşısındaki durumunu bildirir.

7.Dillerde zaman (*time*) bilgisi bulunur. Varlıktaki değişimin adı olarak zaman, yüklem en önemli niteliklerinden biridir. Türkiye Türkçesinde, cümleler, beş zamanda çekimlenirler: Geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman.

8.Bütün dillerde görünüş (*aspect*) bilgisi vardır:

a. Sözlüklük görünüş veya kılınış (*lexical aspect, aksionart, kind of action, situation aspect*): Bütün dillerde kılınış bilgisi vardır. Dillerde yer alan eylem adları, belirli yapma veya olma tarzlarına sahiptirler; her yapma veya olmanın ayrı bir özelliği, ayrı bir görünüşü vardır. Türkçede eylem köklerindeki kılınış farklılaşması, fiilden fiil yapan eklerle veya fiillerle yapılan birleşik fiillerle sağlanır: yaşa-/ vur-; yaşat-/ vuruş-; koşabil-.

b. Söz dizimlik görünüş (*gramatical aspect, predicational aspect, textual point of view*): Yüklem nitelik ve niceliği söz konusudur. Öznesi, nesnesi, kipi, zamanı belli olan yüklem değişik özelliklerle nitelenmesiyle yeni bir görüş kazanması durumudur. Görünüş, dil kullanıcısının olay hakkındaki görüşünü bildirerek, öznesi, nesnesi, kipi ve zamanı belli olan cümlede değişiklik yapar. Bu görünüş değişikliği, zarflar, edatlar veya metnin bütünü ile gerçekleştirilir.

Prof. Dr. Günay Karaağaç kitabının ikinci bölümüne; “Söz Dizimi” (s. 129-209) adını vermiştir. Bu bölümü iki alt başlık altında inceleyen yazar, söz diziminin bütün yönlerini ele almıştır.

İkinci bölümün ilk alt başlığı; “Söz Öbekleri” (s. 129-183) adını taşımaktadır. Kitabın bu kısmında yapımlık ve çekimlik söz öbekleri sınıflandırılmış ve örneklerle desteklenmiştir. Yazarın kendi ifadesiyle “varlığın nitelendiği yapılar” ayrıntılarıyla okuyucuya sunulmuştur.

Bu bölümün ikinci alt başlığı; “Cümle” (s. 183-209) adını taşımaktadır. Bu kısımda Karaağaç; cümlenin öğelerini ve cümle türlerini sınıflandırmıştır. Yazar bu sınıflandırmada, cümleyi söz ve söz öbeklerinden ayrı tutmakta, söz ve söz öbeklerinde kavramlar söz konusu iken cümlede yargının esas unsur olduğunu şu ifadeleriyle belirtmektedir: “Bütün insan bilgileri, kavramlar ve yargılardan ibarettir; işte bu bilgilerden kaynaklanan yargıların adları, cümlelerdir. Kısacası varlığın nitelendirildiği yapılara söz öbekleri (varlık+varlık),

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

olma ve yapmaların nitelendirildiği yapılara cümle (varlık+eylem)'dir."

Dilbilimsel bir bakış açısı ve modern bir tarzla oluşturulan eserde yazarın konulara verdiği örnekler oldukça dikkat çekmektedir. Örnekleri sunarken oluşturduğu tablolar konuyu açıklayıcı olması yönüyle çok faydalı ve işlevseldir. Verilen örnekler, eski Türk yazı dillerinden ve çağdaş Türk lehçelerinden seçilmiştir. Bu durum yazarın hem art hem de eş zamanlı bir inceleme metodu kullandığını göstermektedir.

İnceleme sırasında örnekleme nasıl yapıldığıyla ilgili olarak aşağıda verilen tablo, yazarın yöntemini bizlere daha iyi gösterecektir. Gelecek zaman çekimine yazarın örnek olarak verdiği tablo şu şekildedir:

Gelecek Zaman	
Eski Türk Yazı Dilleri	
Eski Türkçe	-taç/-teçi; -sık/-sik; -gay/-gey
Kıpçakça	-gay/-gey; -qay/-key; -ga/-ge; -ka/-ke; 3. kişi teklikte -ısar (-usar) /-iser
Eski Anadolu Türkçesi	-ısar/-iser (istekle yapılırdı) sonlarına doğru: -açak/-eçek
Çağatayca	-gay/-gey; -kay/-key; -ga/-ge; -ka/-ke
Çağdaş Türk Yazı Dilleri	
Türkiye Türkçesi	-acak/-ecek
Azerice	-acağ/-ecek
Gagavuzca	-acak/-ecek
Türkmence	-cak/-cek
Tatarca	-eçek/-açak
Başkurtça	-asak/-esek
Kazakça	-a / -e, -y, -ar / -er / -r -makşı/-mekşi, -bakşı / -bekşi, -pakşı / -pekşi
Kırgızca	-a / -e; -y; -ar / -er; -r -a/-e/-o/-ö+elek+kişi -o/-ö; -or/-ör

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Karakalpakça	-ajak/-ejek/-yjak/-yjek
Kırım Türkçesi	-acak/-ecek/-ycak/-ycek
Nogayca	-ar/-er/-r; -ayak/-eyek/-yak/-yek
Karaçay Balkarca	-lık/-lik; -rık/-rik; -arık/-erik
Kumukça	-acak/-ecek/-cak/-cek
Uygurca	-di/-du; idiğan/-ydiğan (-dı/-du) -gu/-ku
Özbekçe	-ä; -y; -äcäk; -mäqçi; -ädigän; -gü/-gu
Altayca	-ar/-er/-or/-ör/-ır/-ir; -atan/-eten/-oton/-ötön -ytan/-yten/-yton/-ytön
Hakasça	-r; -ar/-er; -gadag/-kedeg/-hadag/-gedeg/-adag/-edeg; -galah/-gelek/-kalak/-kelek/-alak/-elek
Tuvaca	-r; -ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür; -gı/-gi/-gu/-gü/-kı/-ki/-ku/-kü+ deg; -galak/-gelek/-kalak/-kelek/-alak/-elek
Yakutça	-ıa/-ie/-uo/-üö; -ıah/-ieh/-uoh/-üöh (<-acak/-ecek)
Çuvaşça	- ĭ/- ĩ

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi örneğin ilk olarak eski Türk yazı dillerindeki hâli ve takiben çağdaş Türk yazı dillerindeki durumu sırasıyla gösterilmiştir. Tabloda kullanılan sistem eser içerisindeki diğer konular için de uygulanmıştır. Bu da esere işlevsel ve sistematik bir yapı kazandırmıştır.

Eserde dikkat çeken diğer bir özellik kullanılan tanımlamadır. Araştırmacı konulara alışlagelmiş tanımlardan çok daha farklı özgün bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Kitabın geneline hâkim olan dilbilimsel bakış açısı özellikle yapılan tanımlarda kendisini hissettirmektedir. Aynı şekilde yaptığı sınıflandırma ve konu başlıkları özgün ve dikkat çekicidir. Eserin bu tip özelliklerine paralel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

terminoloji de başarıyla kullanılmıştır. Bunun yanında eserde hiç kaynak kullanılmayışı dikkatleri çekmektedir.

Türkçeye hizmet etmek, yüreğinde Türklük sevgisi ve bilinci taşıyanların en büyük ve en kutsal görevidir. Yukarıda tanıtıma çalıştığımız değerli eser, Türklük Bilimine ve Türk milletine Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın bir armağanı gibidir. Türklüğe ve Türkçeye adadığı uzun yıllar ve Türklük Bilimine kazandırdığı değerli eserlerinden dolayı Karaağaç'a teşekkür ediyor ve bu tür değerli çalışmalarının devamını diliyoruz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*